

УДК 821.134.2-31.09

Игор Поповски**ВИСТИНАТА ВО ПРИКАЗНАТА НА ЗАРОБЕНИКОТ ВО
ПРВИОТ ДЕЛ ОД ДОН КИХОТ**

Целта на овој труд е да го разгледа начинот на кој Сервантес ја реинтерпретира стварноста во една од вметнатите приказни во првата книга на неговиот *Дон Кихот* (1605), односно во приказната на заробеникот („la historia del cautivo“). Руј Перес де Виедма доаѓа во крчмата во која престојуваат Дон Кихот и Санчо Панса, заедно со Сораида, пребегана Маварка, која сака да стане христијанка. Тој таму ја раскажува својата животна приказна од младоста до мигот кога доаѓа во крчмата. Искитувањето на биографијата на Сервантес вади на површина многу елементи што се преклопуваат со зборовите на заробеникот во врамената приказна во *Дон Кихот*. Се чини дека Сервантес го искористил своето животно искуство во елаборацијата на приказната на заробеникот. Оваа студија претставува увид во односот помеѓу историските и фиктивните елементи во приказната, во поглед на просторот и времето во кои таа се одвива, како и на ликовите што се спомнуваат во неа. Имајќи предвид дека Сервантес често се навраќа на годините поминати во Алжир во своето творештво за да ги информира шпанската јавност и шпанскиот двор за тамошните случувања и страдања на христијанските заробеници, значајно е да се утврди постапката што ја применува во мешањето на историските факти и фиктивните елементи.

1.

Перцепцијата за литературата во времето на Сервантес е поинаква од денешната. Како што коментира Франсиско Рико во контекст на еден дел од *Дон Кихот* во кој се зборува за витешките романи: „Во културите со недоволна писменост пишаниот збор носел или сè уште носи гаранција за

веродостојност: самото тоа што нешто е напишано, навидум ја гарантира стварноста на известеното или раскажаното [...] во XVII век, современата категорија на 'fikција', јазик што не е ни 'вистина' ни 'лага', туку има сопствен статус, сè уште не била цврсто утврдена“ (Cervantes, 2015: 325fn). Имено, кога зборуваме за современото поимање на фикцијата, често ќе речеме дека е „хибриден жанр“ делото што се нарекува роман, а во себе содржи и историски факти или обратно – мемоар што содржи и фиктивни елементи. Сложеноста на ова прашање нè наведува да се запрашаме дали воопшто постои „средишна точка помеѓу фикцијата и нефикцијата“ (Porter Abot, 2009: 232).

Проблемот на односот помеѓу вистината и книжевноста се разгледува уште од древните почетоци на книжевната мисла: колку можеме да се потпреме на книжевноста како извор на вистина, ако претходно можеме да се договориме што е тоа вистина, а што лага? Дали текстуалното преведување на стварноста е единственото нешто што може да се нарече вистинито кога толкуваме текст, како што постулира теоријата на кореспонденцијата, или е подеднакво вистинито во текстот сè што може да се поврзе во логичка целина, како што претполага теоријата на кохеренцијата? И каде може да се повлече граничната линија кога во некои книжевни дела се мешаат „вистината“ – стварноста, фактот, историјата, мемоарот – со фиктивни ликови и случки?

Одговорите на овие прашања се далеку од едноставни. За Платон постојат вистинити искази – тоа се исказите што кореспондираат со стварноста – но тој сепак покажува скептичност кон поетите, односно писателите, и ги смета за инфериорни во однос на другите човекови занимања и на сè што е опипливо и природно (Kvas, 2011: 11). За него, тие се двојно отстранети од стварноста бидејќи таа е „сенка на сенката“. Аристотел, пак, ја смета книжевноста за поважна и од историјата бидејќи таа е поопшта и покажува не само што се случило, туку и што би можело да се случи (Аристотел, 1979: 31). Така, кај Аристотел наоѓаме мешавина од теоријата на кореспонденцијата и на кохеренцијата.

Појдовната теза во овој труд ни е дека, сепак, можеме до некаде да се потпреме на одредени референци во стварноста – на историјата, како наратив поткрепен од надворешни извори – а кога тие ќе се најдат преведени во книжевен текст, се наметнува потребата за утврдување на нивната вистинитост во книжевниот текст, за нивната релација со фиктивните елементи, а потоа и за нивна категоризација и утврдување за каков вид вистина станува збор во книжевното дело.

За полесно да се движиме низ лизгавиот терен на утврдување на вистинитоста на даден книжевен текст, овде ќе се водиме според класификацијата на Ламарк (Lamarque) и Олсен (Olsen), проширена и реелаборирана од Корнелије Квас (Kvas, 2011: 44-54). Тие разликуваат пет модели на вистина во книжевноста: миметички модел, според кој книжевноста е подражавање на стварноста и е онолку вистинита колку што кореспондира со стварноста; епистемолошки модел, според кој книжевноста е извор на знаење, а оттаму, попатно, и извор на вистина; етички модел, според кој се проценува дидактичноста на книжевното дело и кореспонденцијата на неговата форма со вистината; модел на автентичност, според кој вистината на книжевното дело се проценува според искреноста на авторот и според универзалноста на содржината; и фигуративен модел, според кој има вистина, но метафоричка вистина, дури и во фиктивните дела, бидејќи тие претставуваат конфигурација на стварноста.

Во контекст на фигуративниот модел, интересен е и моделот на Пол Рикер, претставен во првиот том на *Time and Narrative* (Ricoeur, 1984), кој претставува обид за систематизација на постапката со која стварноста е претставена во фикцијата. Моделот на Рикер се базира на три видови мимезис: мимезис1, префигурација, е стварноста – објективноста на времето и просторот – и начинот на кој читателите ја перципираат стварноста и литературата како дел од неа, односно очекувањата од литературата; мимезис2, конфигурација, е начинот на кој таа стварност е преточена во книжевното дело, како времето и просторот биваат збиени во него и функционираат според сопствена логика; и мимезис3, рефигурација, подразбира враќање во објективната стварност по читањето на книжевното дело и неговото „влијание“ врз неа (Ricoeur, 1984: 52-87). Херменевтичкиот модел на Рикер е прилог кон давање смисла на книжевниот текст сам по себе, но и пошироко, како дел од сложениот систем на човековото искуство.

2.

Приказната на заробеникот е вметната во рамковната нарација на *Дон Кихот*. Додека главниот јунак и неговиот штитоносец Санчо Панса се во крчма, доаѓа војникот Руј Перес де Виедма со Маварката Сораида и ја раскажува својата животна приказна. Оваа приказна, како многу елементи во *Дон Кихот*, постојано се движи помеѓу историската вистина – таква каква што стигнала до нашето време – и фикцијата.

Во стилот на Сервантес приказната на заробеникот (како еден вид „новела“) почнува од самиот почеток на животот на раскажувачот или

јунакот за кого се раскажува, а завршува во времето и просторот каде што се наоѓа ликот во времето на раскажувањето. Во првиот дел, Руј Перес ни раскажува за своите младешки години, потоа за својот живот како војник и затвореник, а најголемиот дел од приказната е третиот, кој главно се врти околу авантурата на Руј Перес со Маварката Сораида, која сака да стане христијанка, и нивното бегство од Алжир. Првиот дел од приказната на Руј Перес де Виедма се движи по утврдени, формулаични линии на нарација, позајмени од фолклорната традиција, на кои нема овде да се задржиме; третиот дел, пак, позајмува елементи од традицијата на византиските романи, иако во него може да се најдат траги од историски референти (Хаџи Мурат и Сораида), на кои ќе се осврнеме подолу. Но, за нашата анализа најважен е вториот дел, во кој Руј Перес зборува за своите војнички години и за своето заробеништво во Алжир.

Во вториот дел од приказната на заробеникот има многу историски елементи уште од самиот почеток, во поглед на просторот, времето и лицата што се спомнуваат. Да почнеме прво со анализа на главните елементи од патешествието на војникот: тој се качува на галијата на „еден прочуен капетан од Гуадалахара, на име Диего де Урбина“ (Сервантес, 2010, I: 502) и учествува во Битката кај Лепанто, која произлегува од создавањето на т.н. Света лига, на иницијатива на папата Пиј V, помеѓу Ватикан, шпанската монархија, Венеција, Малта, Џенова и Савоја, со цел борба против експанзијата на Отоманската Империја, која веќе во јули 1570 година го зазема Кипар. Сите елементи што ни ги дава Руј Перес де Виедма на самиот почеток од неговите војнички патешествија, се, како прво, историски факт, а како второ, дел од биографијата на Сервантес.¹ Тој на 7 октомври 1571 година учествувал во Битката кај Лепанто, битка во која шпанската војска на дон Диего де Урбина излегува победоносна. Сервантес одлучува да се бори, иако токму во тие денови е болен и го тресе грозница. Победата за него е горка – бива ранет и ја губи функционалноста на левата рака. Како што ќе видиме во продолжение, и за Руј Перес победата е горка, но од сосема друга причина.

Се чини дека до оваа точка во приказната, животите на Руј Перес де Виедма и на Мигел де Сервантес се поклопуваат, но приказната на Руј Перес понатаму фаќа поинаков правец. Имено, Руј Перес раскажува дека веднаш по Битката кај Лепанто бива заробен и однесен прво во Цариград, а потоа во Алжир, а на Сервантес тоа му се случува четири години подо-

¹ За детали околу овие години во животот на Сервантес биографите се потпираат на книгата *Topografía e historia general de Argel* (1612), потпишана од Диего де Аедо, но за чие авторство сè уште се дебатира.

дна, кога во 1575 година решава да се врати во Шпанија, паѓа во рацете на Арнаут Мами и бива заробен во Алжир. Интересното е што случките кои потоа ќе ги раскажува Руј Перес де Виедма се сместени директно по Битката кај Лепанто во 1571 година, но ги раскажува од перспектива на заробеник (Сервантес бил слободен до 1575), а во деталите од неговото заробеништво вметнува елементи од времето кога Сервантес е заробеник, пет години подоцна. Очигледно е дека постои расчекор помеѓу историските факти, како што се опишани и во екстерни извори, и фиктивните елементи во приказната. Изместувањето на просторната рамка и компресијата на времето се значаен елемент во реелaborацијата на случките од животот на Сервантес.

Овој расчекор, како и сведувањето на Битката кај Лепанто на обична анегдота во целата приказна на Руј Перес, ја наведува Мери Малколм Гејлорд (Malcolm Gaylord, 2001) подетално да ја анализира вклученоста на битката во склоп на приказната на заробеникот, но и на главната приказна на *Дон Кихот*. Ја забележува промената на гледната точка – Руј Перес раскажува работи што како заробеник не можел да ги види, а Сервантес ги видел од слобода. Со тоа, тврди авторката, Сервантес сака на ироничен начин да ги прокоментира грешките и недостатоците во битките што следуваат по Лепанто, како Битката за Ла Голета, која шпанската круна ја губи. Дополнително, и самата Битка кај Лепанто, во склоп на другите елементи од приказната на заробеникот, останува занемарена и маргинализирана, „како победа што не го донела исходот што од неа се очекувал“ (ibid, 2001: 31). Сите овие елементи, вклучувајќи ја и контекстуалната поставеност на приказната – доаѓа веднаш по славниот говор на Дон Кихот за оружјето и за науката – ја наведува авторката на студијата да заклучи дека во приказната на заробеникот се крие „миметичка деформација“ (ibid, 2001: 35), или, со други зборови, реелaborација на доживелиците на Сервантес како војник и како заробеник во Алжир. Целта на „оддалечувањето од гордото претставување на триумфот на верата“ (ibid, 2001: 29), според авторката, е суптилно да се критикуваат тогашните власти и нивните потези.

Лицата што ги спомнува Руј Перес де Виедма во овој дел од својата приказна се сите историски – Хуан од Австрија, херцогот Алба, дон Алваро од Басан, Мулеј Ахмет, Мулеј Хамид, итн. – со исклучок на еден лик, поетот Педро Агилар, кој се појавува на крајот од 39. поглавје и кој преку два сонети елегично ја опева загубата на Ла Голета и тврдината. Вклучувањето на фиктивниот лик, за информираниот читател, служи како потсетник дека сепак треба да се направи дистинкција помеѓу оваа приказна во *Дон Кихот* и биографијата на авторот на романот.

Маварката Сораида и нејзиниот татко Хаџи Мурат (Agi Morato во изворниот текст) се, исто така, многу интересни ликови помеѓу историјата и фикцијата – тие навистина биле татко и ќерка во тогашниот Алжир: Хаџи Мурат во тоа време бил важен алжирски државник што имал ќерка Сахара (Zahara), која овде станува Сораида (Сервантес го користи нејзиното вистинско име во една од неговите алжирски драми, каде што, исто така, се фикционализираат овие ликови), за која, како што забележува Франсиско Рико, навистина постоеле индикации дека се колеба во своите „исламски убедувања“, а познато е и дека Сервантес бил заробен во близина на нејзината куќа (Cervantes, 2015: 416fn).

Со оглед на скудната историска документација за овие ликови, тешко може да се повлече јасна линија помеѓу историјата и фикцијата,² но сè укажува на тоа дека нивното вклучување во *Дон Кихот* е многу повеќе фиктивно одошто историско. Сораида, која сака да се вика Марија, и Руј Перес де Виедма си праќаат писма, тој го планира и го реализира бегството со неа кон христијански земји, а нејзиниот татко предочна дознава за „предавството“ на ќерката и последователно приредува вистинска драма. И покрај тоа што се историски ликови, Хаџи Мурат и Сораида добиваат сосема нов живот во *Дон Кихот*: Хаџи Мурат, како што коментира Канаваџо, има своја „поетска вистина“ во романот, односно е ослободен од „историската референца“ и е „прилагоден на императивите на фикцискиот расказ“ (Canavaggio, 2000, web).

Впрочем, сè повеќе станува јасна постапката на Сервантес во приказната на заробеникот: тој зема историски елементи, но не ги подражава верно, туку ги рефигурира во нова верзија, во еден нов можен свет со своја просторно-временска динамика и со своја вистина. Оваа „нова верзија“ на стварноста станува уште посложена кога меѓу историските ликови што ги спомнува Руј Перес де Виедма наоѓаме и:

еден шпански војник, некојси Сааведра, кој иако имаше направено дела кои кај оние луѓе ќе им останат долги години во паметот, а сè за да дојде до слобода. Него никогаш не го удри, ниту нареди да го тепаат, ниту лош збор му рече, а ние се плашевме дека за најмало нешто што ќе го направеше тој можеше да биде набиен на колец, а и самиот тоа го очекуваше не еднаш; и кога само би ми дозволило времето, би ви раскажал некои

² Мајкл Мекгаха (McGaha, 1996), во обид да покаже колку е важно да се анализира релацијата помеѓу историјата и фикцијата во овие страници на *Дон Кихот*, ги резимира историските наоди за овие и за други ликови што се спомнуваат во приказната на заробеникот, но во случајот на Сораида и Хаџи Мурат оди еден чекор подалеку и вели дека е „сосема веродостојно“ дека Сораида го видела Сервантес и се вљубила во него, а и интервенирала за него кај Хасан Баша, кој во 1580 ќе ѝ стане втор сопруг.

од неговите подвизи, кои сигурно би ве интересирале и би ве зачудиле многу повеќе, отколку расказот за мојот живот (Сервантес, 2010, I: 514).

Руј Перес го спомнува Сааведра – Мигел де Сервантес – во контекст на суровоста што христијанските заробеници ја трпат од страна на своите поробувачи. Но, кога зборува за Сервантес, вели дека тој никогаш не бил казнуван за обидите за бегство од заробеништво. Ова е во согласност со биографијата на Сервантес – по заробувањето во 1575 година, има четири неуспешни обиди за бегство, секоја година од 1576 до 1579, за на крај да биде ослободен од страна на свештени лица во 1580 година. Но, никогаш не бил (сурово) казнет за овие обиди, иако во повеќе наврати признавал дека бил и организатор,³ што ни дозволува, со извесна доза на сигурност, да потврдиме дека Сервантес пишува за себеси. Во овој поглед, биографијата на Сервантес и биографијата на Руј Перес повторно наоѓаат заеднички точки и Руј Перес вели дека, додека бил во Цариград:

каде што веќе се обидував на илјада начини да избегам, па ниту ед-наш немав можност ни среќа. Мислев да барам во Алжир друг начин за да си ја остварам својата силна желба, зашто никогаш не ме напушташе надежта да се видам одново на слобода. Кога планот, што го подготвував, замислував и започнував, не успеваше, јас не паѓав со духот, туку веднаш измислував друг план, си давав нова надеж, што ме крепеше, колку и да беше слаба таа (Сервантес, 2010, I: 512-3).

Повторно го забележуваме просторно-временскиот расчекор помеѓу приказната на Руј Перес и биографијата на Сервантес. Иако е повеќе од очигледно дека Сервантес го конфигурира своето искуство низ алтер егото Руј Перес, тој тоа го прави поместувајќи ја временската и просторната рамка, со што се дистанцира од настаните што ги коментира. Руј Перес го спомнува Сааведра само еднаш и воопшто не навлегува во други подробности околу него, поради што оваа метафикциска постапка можеби има за цел само да му „намигне“ на читателот дека четивото е веродостојно.

Значи, во приказната на заробеникот, Сервантес наоѓа свое алтер его во Руј Перес де Виедма, ја конфигурира својата животна приказна во една нова приказна во која се испреплетуваат фиктивните и историските елементи. Во таа приказна самиот Сервантес се спомнува себеси преку своето алтер его, низ кое ги канализира сопствените искуства. За крај,

³ Биографите на Сервантес често го задираат прашањето околу тоа зошто тој никогаш не бил вистински и сурово казнет за обидите за бегство, а хипотезите најчесто се вртат околу тоа дека Берберите не сакале да жртвуваат роб со многу висока сума на откуп – 500 златници. За повеќе околу воениот живот и заробеништвото на Сервантес се потпираме на биографиите на Жан Канаваџо (Canavaggio, 2003: 87-148) и Антонио Реј Асас и Флоренсио Севиља Аројо (Rej Asas & Sevilja Arojo, 2009: 8-16).

дополнителна сложеност на целиот проблем на вистинитоста на овој „ме-моар“ додава и фактот што тој се наоѓа вметнат во приказната за згодите и незгодите на Дон Кихот, која е, пак, прераскажана, преведена, од најден ракопис напишан на арапски. Во приказната на заробеникот, историјата, фикцијата и метафикцијата стануваат едно, границите помеѓу стварното и измисленото постојано се поместуваат.

3.

Во својата статија „Don Quijote: „historia o ficción?““, Брус Вордропер ја анализира класификацијата на *Дон Кихот* како „historia“ (приказна, но и историја), при што тврди дека авторот сакал со тоа да ѝ даде веродостојност на книгата, но и „ја брише поделбата помеѓу сегашното и можното, стварното и замисленото, историското и фиктивното, вистинското и лажното“ (Wardropper, 1984).

Забелешката е од особено значење во нашата студија, во која го разгледаме најважниот дел од приказната на заробеникот Руј Перес де Виедма, вметната во рамковната приказна на *Дон Кихот*. Во неа, како што видовме, има многу елементи што се поклопуваат со историските факти и што се дел од биографијата на Сервантес, со тоа што јасно се забележува расчекор на просторно-временската линија при претставувањето на овие елементи. Во приказната на Руј Перес нема само факти што кореспондираат со историската вистина, туку има и нивна реелaborација во нова приказна, која функционира според сопствени начела на кохеренција.

Со тоа можеме да заклучиме дека во приказната на заробеникот е најсилно присутен фигуративниот модел на вистина во книжевноста. Сервантес создава приказна што изгледа веродостојно кога се споредува со надворешни, историски факти, но има и внатрешна логика, односно метафоричка вистина. Следејќи ја методологијата на Пол Рикер, јасно можеме да ја согледаме постапката на Сервантес при елаборацијата на приказната: тој се повикува на историски факти, на сопственото минато и на очекувањата на читателите во врска со тоа што го знаат за борбите против Отоманската Империја, за сето тоа да го конфигурира во една нова приказна во која има просторни изместувања и компресија на времето, но чија внатрешна логика е доволно цврста за да може да остави впечаток кај читателската публика⁴ и, следствено, да ја смени перцепцијата на читателите. Овој аспект од творештвото на Сервантес е многу често

⁴ Мартин де Рикер забележува дека приказната на заробеникот се вклопува во „тогашната мода, кога биле популарни романите сместени во маварски краишта“ (Riquer, 1970: 126).

спомнуван кога се зборува за неговата „ангажираност“ со политичката стварност. Сервантистите се согласни дека Сервантес ги спомнува случките во Медитеранот во своите дела (особено во раните драми, како *El trato de Argel*, каде што, исто, има сплет на историски, фиктивни и метафиктивни елементи) за да ги предочи маките на тамошните заробеници и за да ги натера властите да преземат чекори за да го решат тој проблем.

Библиографија:

- Аристотел. (1979) *За поетиката*. Превод: Михаил Д. Петрушевски. Скопје: Македонска книга.
- Canavaggio, J. (2003) *Cervantes*. Madrid: Espasa Calpe.
- . 2000. “Agi Morato entre historia y ficción”. https://cvc.cervantes.es/literatura/quijote_antologia/canavaggio.htm. Пристапено на 16.11.2023.
- Cervantes, M. (2015) *Don Quijote de la Mancha*. Ed. Francisco Rico. Madrid: RAE.
- Сервантес, М. (2010) *Славниот благородник Дон Кихот од Ла Манча*. Превод: Илија Корубин. Скопје: Бегемот.
- Kvas, K. (2011) *Istina i poetika*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Malcolm Gaylord, M. (2001) “El Lepanto intercalado de *Don Quijote*. In *IV Congreso Internacional de la Asociación de Cervantistas*, pp. 25-36.
- McGaha, M. (1996) “Hacia la verdadera historia del cautivo Miguel de Cervantes”. In *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*, Vol. 20, No. 3, pp. 540-546.
- Porter Abot, H. (2009) *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik.
- Rej Asas, A. & Sevilja Arojo, F. (2009). *Servantes. Život i književnost*. Prevod: Jasna Stojanović. Beograd: Ip Signature.
- Ricoeur, P. (1984) *Time and Narrative*. Volume I. Translated by Kathleen McLaughlin and David Pellauer. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Riquer, M. (1970) *Aproximación al Quijote*. Barcelona: Editorial Teide S. A.
- Wardropper, B. (1984) “Don Quijote: ¿ficción o historia?”. https://cvc.cervantes.es/literatura/quijote_antologia/wardropper.htm Пристапено на 16.11.2023.

Igor Popovski

LA VERDAD EN LA HISTORIA DEL CAUTIVO EN EL PRIMER LIBRO DEL QUIJOTE

Resumen

El presente trabajo de investigación pretende arrojar luz sobre la técnica narrativa que Cervantes emplea en la elaboración de la historia del cautivo Ruy Pérez de Viedma en el primer libro del *Quijote*. Las evidentes analogías entre la vida del cautivo y la biografía de Cervantes nos han motivado a investigar más a fondo, siguiendo el pensamiento teórico sobre la verdad y la veracidad en la ficción, hasta qué punto Cervantes se apoyaba en sus propias experiencias a la hora de construir

la historia que puso en boca del soldado Ruy Pérez. Tras analizar la cronología y los personajes de su historia y cotejarlos con la biografía cervantina, hemos llegado a la conclusión de que Cervantes emplea el modelo figurativo de representar la verdad en el marco de la ficción; es decir, reelabora algunas de sus experiencias —su participación en la Batalla de Lepanto, su cautiverio en Argel— para dar veracidad a la historia de Ruy Pérez, pero asimismo inventa otras tantas para construir una verdad ficticia que tiene su propia lógica interna.

Palabras clave: Cervantes, El Quijote, Ruy Pérez de Viedma, verdad, ficción

Клучни зборови: Сервантес, Дон Кихот, Руж Перес де Виедма, вистина, фикција